

Kardinál Tomášek v období normalizace

Akademie věd
České republiky

věda 116

kolem
nás
osobnosti

Historický ústav AV ČR, v. v. i., (dále HÚ AV ČR) se sídlem v Praze a s pobočkami v Brně, Českých Budějovicích a Římě, je jednou z 54 veřejných výzkumných institucí, které tvoří Akademii věd České republiky, avšak svým založením a působností předchází nejen dnešní Akademii věd České republiky, ale i Československou akademii věd; byl založen na základě usnesení vlády ze 17. února 1920 a činnost zahájil roku 1921. Tento neuniverzitní ústav se vyvinul z původního pracoviště, určeného k vydávání historických pramenů, do podoby instituce s univerzálním historiografickým posláním. Na základě zákona č. 341/2005 Sb. o veřejných výzkumných institucích získal HÚ AV ČR k 1. lednu 2007 status veřejné výzkumné instituce (v. v. i.), provádějící výzkum v oboru českých, československých a obecných dějin. Aktuální informace o ústavu lze získat na adrese <http://www.hiu.cas.cz/cs/>.

Prioritní tematikou základního výzkumu HÚ AV ČR jsou interní výzkumné programy, které podporují a doplňují témata vybraných okruhů a programů Strategie AV 21. Výzkumné programy reflektují současné teoreticko-metodologické postupy a mezinárodní historiografické diskursy s důrazem na roli historické vědy při uchování národní paměti a formování národní identity a kultury v nejširším, multikulturním smyslu. Tvoří je: *I. Český dějinný prostor v evropském kontextu; II. Vybrané problémy českých a středoevropských dějinných procesů; III. Prameny hmotné a duchovní kultury, jejich zpřístupňování, ochrana a výzkum*. Výzkumné programy jsou průběžně zpřesňovány a doplňovány se zřetelem k vývoji poznání v historických vědách na mezinárodní úrovni. Činnost HÚ AV ČR zároveň respektuje aktuální potřeby české společnosti, k nimž patří rozvoj historického vědomí formou edukačních procesů a popularizace vědy. Výzkumné programy navazují na výsledky dřívějších výzkumných programů z let 1999–2004 (*Dějiny českých zemí v mezinárodních souvislostech do roku 1945*) a 2005–2011 (*Český dějinný prostor v evropském kontextu. Diverzita, kontinuita, integrace*).

Kardinál Tomášek v období normalizace

Pokud řekneme jméno kardinála Františka Tomáška, vybaví se nám povětšinou obraz starého muže, který v listopadových dnech roku 1989 v pražské katedrále hovořil k národu o tom, že církev stojí na jeho straně. Naopak někteří jeho spolupracovníci na biskupa vzpomínali spíše jako na opatrného člověka, který se snažil vyhnout konfliktům, a komunističtí funkcionáři ho posměšně nazývali generálem bez vojska.

Nabízí se tedy otázka, jak došlo k této proměně? Výsledky bádání shrne větší monografie o životě a činnosti této nepřehlédnutelné osobnosti nejen naší církevní historie 20. století a o stručný nástin se pokusím i v této menší publikaci v rámci edice Věda kolem nás. Soustředím se na zachycení této postavy v kontextu situace uvnitř celé církve a společenské situace v posrpnovém období, které se velmi výrazně promítlo do utváření mentalit a hodnotových vzorců celé české společnosti a ovlivnilo výrazně i církevní život.

František Tomášek se narodil 30. června 1899 ve Studénce, v učitelské rodině. To ovlivnilo jeho další působení, kdy se věnoval práci katechety a zajímal se o výuku náboženství také na odborné bázi. Na svátek sv. Cyrila a Metoděje, 5. července 1922, ho olomoucký arcibiskup A. C. Stojan vysvětil na kněze. Poté vyučoval náboženství na několika místech na Olomoucku a od roku 1934 začal rovněž působit na olomoucké teologické fakultě. Dne 14. října 1949 ho olomoucký arcibiskup Matocha nevěřejně vysvětil na biskupa. V červenci 1951 Tomáška Státní bezpečnost zatkla a následně internovala v želivském klášteře. Po třech letech byl propuštěn a dostal také státní souhlas k výkonu duchovenské služby, a to dokonce i v rámci olomoucké arcidiecéze. Další z internovaných biskupů, Karel Otčenášek, který s ním byl na jedné cele, líčí na základě svých dojmů Tomáška jako „vysloveného pragmatika“, ovšem naprosto oddaného církvi. Pravděpodobně též kolem roku 1954 se jeho jméno ocitlo v evidenci spolupracovníků Státní bezpečnosti. Podrobnější informace nemáme k dispozici, protože jeho svazek se nedochoval, lze jen předpokládat, že souhlas se spoluprací byl jednou z forem nátlaku na Tomáška, aby mohl být propuštěn z internace a začít znovu pastoračně působit. Následně se tuto spoluprací se StB snažil přerušit. V tomto směru se sice tlaku podvolil, ale jeho zájem směřoval nadále k obhájení církevních zájmů, což dokládá jeho vystupování v dalších letech. V roce 1954 se tak stal administrátorem farnosti v Moravské Huzové (dnes je součástí města Štěpánov). Přestože nesměl oficiálně působit jako biskup, československé úřady mu nakonec umožnily účast na jednání II. Vatikánského koncilu (1962–1965), a to jako jedinému biskupovi z českých zemí. K posunu církevně-politické, stejně jako osobní Tomáškovy situace došlo v souvislosti se jmenováním Josefa Berana kardinálem počátkem roku 1965. Po složitých vyjednáváních během února 1965 se Tomášek stal apoštolským administrátorem, tedy Vatikánem pověřeným správcem pražské arcidiecéze. Tomáškovy jmenování bylo výsledkem kompromisu mezi požadavky Vatikánu a československé vlády. Za Tomáška se navíc zaručila i tehdejší hlavní tvář prorežimní spolupráce českých katolíků, předseda lidové strany a současně předseda kolaborujícího Celostátního výboru mírového duchovenstva (od roku 1965 přejmenovaného na Mírové hnutí katolického duchovenstva) – Josef Plojhar.

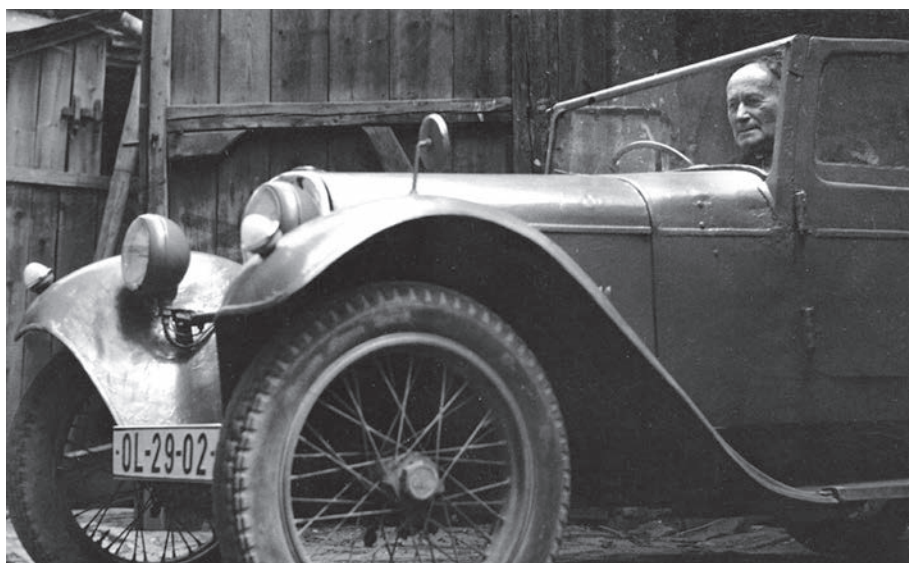
Pražské katolické prostředí se na Tomáška celkem logicky dívalo s nedůvěrou. Ten se navíc v Praze zpočátku cítil poněkud osaměle, protože jeho kořeny byly vrstlé do

moravské podoby zbožnosti a ve velkoměstě neměl zpočátku ani moc přátel, na něž by se mohl obrátit. Hned po svém příchodu do metropole se však velmi intenzivně věnoval pastorační činnosti, prováděl důkladné vizitace jednotlivých arcidiecézních vikariátů, což příznivě přispělo k rozvoji duchovních aktivit. Katoličtí duchovní byli po jeho příchodu velmi aktivní a cítili v Tomáškově velkou oporu. Tomášek již před začátkem pražského jara 1968–1969 také udržoval úzké kontakty s některými výraznými laickými katolickými intelektuály, například Jiřím Němcem, Janem Sokolem či Václavem Friem. Od této doby se datuje i úzká spolupráce s dvěma klíčovými kněžskými osobnostmi, Otou Mádrem a Josefem Zvěřinou, kteří se tehdy jen krátkou dobu nacházeli na svobodě po propuštění z komunistického vězení. Skupina duchovních i laiků, která se kolem něho vytvořila během začátku pražského působení, se ho vesměs pokoušela směřovat otevřenějším směrem v rámci katolických přístupů k ekumenickému i společenskému dialogu, i když samozřejmě i v této skupině byly patrné tenze s konzervativně smýšlejícími osobnostmi, jako byl třeba dominikánský teolog Metoděj Habáň. Tomášek sám podporoval aktivní podíl katolických účastníků na organizaci veřejných ekumenických debat v pražském evangelickém semináři v Jirchářích, které odrážely nadšení z reformního étosu koncilu a úsilí o jeho přenesení do domácích podmínek. Zde hrál z evangelické strany důležitou roli například filozof a zastávce platformy „nové orientace“ českobratrské církve, kritičtější ke konformismu vůči státnímu vedení, pozdější signatář Charty 77 Ladislav Hejdánek. V rámci semináře probíhaly otevřené debaty a využívaly se texty reformních teologů, jako byl například Karl Rahner či Hans Küng. Sám Tomášek se již v dubnu 1965 sešel s významným evangelickým teologem

Tomášek v autě během svého moravského působení

(foto z knihy Jitka Jonová:

František Tomášek, kněz, katecheta, profesor a „ilegální biskup“. Moravské působení Františka Tomáška. Uherské Hradiště: Historická společnost Starý Velehrad 2014, s. 91)

J. L. Hromádkou, aby společně prodiskutovali možnosti vzájemné spolupráce. Respekt si však biskup získával také u běžných věřících svým milým a srdečným vystupováním, stejně jako hluboce duchovně zaměřenými promluvami. Také v pramenech kontrarozvědky se už po Tomáškově příchodu do Prahy o něm dozvíme, že „*dovede jednat s lidmi, že je zásadový a důsledný a že umí prosadit vytčených cílů*“⁴. Velký zájem měl také na zlepšení situace v litoměřickém semináři a na teologické fakultě, která byla jedinou povolenou bohovědnou institucí v českých zemích. Naproti tomu vztahy s kardinálem Beranem, s nímž se sešel při posledním zasedání koncilu v roce 1965, byly zpočátku velmi formální a chladné. Beran mu nedůvěřoval, protože byl jmenován na jeho místo poté, co musel do nedobrovolného exilu. Jejich vzájemný vztah se pozitivně posunul v okamžiku, kdy Beran viděl konkrétní Tomáškovy kroky ke zlepšení situace na církevním poli v době pražského jara 1968, když pražský administrátor mimo jiné přispěl k likvidaci prorežimních struktur duchovenstva.

Po jaru přišel normalizační mráz

Reformní podněty pražského jara 1968 se v církevním prostředí odrazily s určitým fázevým posunem, zejména pokud je srovnáme s děním v uměleckém a intelektuálním prostředí. Zatímco v jiných oblastech společenského života se již v polovině šedesátých let projevil nápravné tendence, církevní oblast zůstávala fakticky neměnná. Události se zde daly do pohybu až ve druhé polovině března. Jedním z největších úspěchů, které příznivě kvitoval i Vatikán, bylo rozpuštění kolaborantské kněžské organizace Mírové hnutí katolického duchovenstva. Tomášek se pak aktivně zapojil do budování Díla koncilové obnovy, které se mělo stát platformou pro opětovné oživení církevního života v duchu reformních zásad koncilu. Aktivizaci církevního prostředí napomohlo opětovné obsazení některých diecézí biskupy (Litoměřice, České Budějovice, Brno), stejně jako otevření možnosti studovat bohosloví na olomoucké teologické fakultě (jen do roku 1974). Nepodařilo se však například prosadit, aby jiný tajně vysvěcený biskup, Karel Otčenášek, stanul ve vedení královéhradecké diecéze, ačkoli o to usiloval i Vatikán. Uvolnění politických poměrů umožnilo, aby se začaly rozvíjet i kontakty se zahraničím, mimo jiné i se sudetoněmeckými katolíky sdruženými do organizace Ackermann-Gemeinde, která církev podporovala i materiálně a darováním církevní literatury, včetně nejnovějších pojednání o II. Vatikánském koncilu. Velkou úlohu při obnově všech náboženských aktivit hrál i biskup Tomášek, na což opakovaně upozorňují i zprávy Státní bezpečnosti z počátku sedmdesátých let. Podle jedné z nich chtěl svým jednáním podpořit protisovětský kurs v Československu.

Invazí armád Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 skončil reformní politický pokus komunistického vedení v čele s Alexandrem Dubčekem a s ním i uvolňování poměrů, jež přineslo oslabení striktního dozoru nad církevními aktivitami. Dokument předsednictva ÚV KSČ z května 1970 jednoznačně odsoudil všechny předchozí snahy o rovnoprávnou diskusi, stejně tak jako jeho protagonisty z řad činitelů KSČ. Reformní úvahy o oslabení striktního dozoru státu nad církvemi, jak ho vytvořila pouónorová situace a přijetí tzv. církevních zákonů z roku 1949, padly definitivně pod stůl. Normalizační moc, stejně jako ostatní vlády před ní – s výjimkou krátkého období let 1968–1969 – se snažila autoritářsky co nejvíce regulovat církevní činnost a působení církvi omezit výlučně na slavení liturgických obřadů

v rámci sakrálních objektů. Církevní komunikační kanály se opět ocitly pod přísnou státní kontrolou, omezeny byly pochopitelně i možnosti styků se zahraničím. Stát zasahoval také do šíření duchovního poslání církve. Redukovány měly být všechny laické spirituální aktivity, stejně jako byl uplatňován striktní „*numerus clausus*“ na přijímání nových zájemců o teologické studium, aby došlo k jejich podstatné redukci. Po zvýšení stavu seminaristů během let 1968–1969 se počty studentů opět dostaly na stav před pražským jarem. Veškeré aktivity nad rámec církevní bohoslužebné činnosti, snaha o prohlubování spirituální funkce církevního společenství či o širší veřejné působení byly považovány za podezřelé a staly se důvodem k různým formám šikany či přímé represe. Husákovský režim tedy politicky vynucoval sekularizaci tak, jak to ostatně dělala pounorová moc celou dobu předtím. Veškerá výraznější duchovní či společenská aktivita byla považována za nežádoucí a často se ve stranickém diskursu označovala za klerikalistické zneužití náboženského citění. V podstatě to znamenalo utlumení hlavně nábožensky autentického života, provádění náboženské osvěty, činnosti řeholních společenství apod. V době normalizace se sice ideologický jazyk moci stával bezobsažným a pouze se v něm hromadily fráze, kterým

Odjezd na koncil z Moravské Huzové

(foto z knihy Jitka Jonová: *František Tomášek, kněz, katecheta, profesor a „ilegální biskup“*. Moravské působení Františka Tomáška. Uherské Hradiště: Historická společnost Starý Velehrad 2014, s. 77)

stejně nikdo moc nevěřil, ale měl přece jen větší úspěšnost v šíření ateistické politiky. K prosazování sekularizace a ateizace společnosti totiž normalizace vytvořila vhodné podhoubí. Po mimořádném vzepětí během jara 1968 a v prvních dnech okupace vojsky Varšavské smlouvy se lidé v posrpnové malomyslnosti stáhli ve své většině do soukromí, odtáhli se od veřejné angažovanosti, kterou konali vesměs spíše jako součást vyžadovaných rituálů či z kariérních důvodů. Iluzi spokojenosti pak vytvářely státem podporovaný sklon ke konzumnímu chování a masová zábava, především ve formě imaginativního úniku do televizních seriálů, kde nakonec pohádkově vítězilo dobro nad zlem, ačkoli normalizační realita tomu byla hodně vzdálená. Tyto skutečnosti, spojené se společenskou apatií, rezignací, prosazováním osobních zájmů, atmosférou obav z následků veřejného nesouhlasu s mocí a společenskými poměry, stejně jako obranné strategie úniku a přetvářky se pochopitelně promítly i do situace církve jako součásti společnosti. Podrobení se mocenskému tlaku a eroze morálních hodnot vedly k dalšímu ústupu institucionální religiozity a poklesu ritualizovaných obřadů (křtů, svateb a pohřbů).

Podobně jako v celospolečenském měřítku, i v církevní sféře byly pozitivní posuny z doby pražského jara likvidovány postupně. Opětovné utahování šroubů však do církvi přišlo s určitým zpožděním. Na počátku sedmdesátých let byla například ještě poměrně vysoká účast na církevních slavnostech a poutích. Lidé však už ze strachu z nepříjemností přestali znovu přihlašovat své děti na výuku náboženství, obnovily se opět kombinace nátlaku a drobných ústrků pro ty, kteří se hlásili k náboženskému přesvědčení.

Dalším fenoménem, který doprovázel nástup normalizace a pro Tomáška se stal výrazně komplikujícím faktorem, byl vznik dalšího prorežimního kněžského uskupení, Sdružení katolických duchovních Pacem in Terris (dále SKD-PiT), které svým názvem poněkud diskreditovalo mírovou encykliku papeže Jana XXIII. z roku 1963. O jeho vzniku se začalo hovořit již poměrně záhy po srpnové okupaci, neboť státní i bezpečnostní místa považovala rozklad prorežimní kolaborace během pražského jara za jednu z největších chyb v církevní politice státu, kterou chtěla co nejrychleji napravit. Organizace se však etablovala až v procesu postupující normalizace v roce 1971, a to i s ohledem na probíhající jednání s Vatikánem, který se sice stavěl ke vzniku takového uskupení zcela odmítavě, ale jeho existenci musel vzít nakonec na vědomí a při diplomatickém vyjednávání s ní počítat. Aktivní představitelé prorežimního proudu si byli jisti výraznou podporou, kterou jim režim dopřával. Proto mohl kapitulní vikář olomoucké arcidiecéze Josef Vrana, který byl v letech 1971–1973 předsedou české části sdružení, například prohlásit na biskupské poradě v prosinci 1972 v Praze, že sdružení je instituce, které je ze strany státu přikládán velký význam, a že nebude v žádném případě „hozeno přes palubu“. Režim si současně vytvořil základnu loajálních kněží, které průběžně navrhoval při jednání s Vatikánem jako kandidáty do biskupských funkcí.

Církevní kruhy v Československu se v této době snažily vystupovat opět v jisté ambivalenci, kombinující na jedné straně vnější vyjádření loajality ke stávajícím poměrům a na druhé straně snahu hájit své požadavky a zachovat si možnosti svého působení. Představitelé hierarchie tedy navenek nevystupovali příliš konfliktně a usilovali o dosažení jakéhosi *modu vivendi*, který by církvi umožnil realizovat alespoň část jejího pastoračního úsilí. Informace o neutěšené situaci se snažil především litoměřický biskup (od roku 1973 i oficiálně ohlášený kardinál) Trochta,

považovaný za hlavní postavu církevního života počáteční fáze normalizace, komunikovat prostřednictvím zahraničí, takže zejména v německých médiích se pravidelně objevovaly zprávy o nejrůznějších formách církevního útlaku. Tomášek jako apoštolský administrátor byl sice možná v této době vůči moci poněkud opatrný, to však neznamenalo, že by vnitřně rezignoval na své pastýřské poslání, na odhodlání aplikovat koncil, nebo že by byl vůči státním orgánům příliš servilní. Ve své osobní vzpomínce z roku 1973 to potvrzuje kardinál Dominik Duka: „Kardinál Tomášek na vikariátních konferencích jasně zdůrazňoval roli církve a kritizoval i postup, kdy biskupa nelze postavit do čela církve, aby byl jenom výkonnou rukou státní moci, ale že prvním krokem musí být náboženská svoboda věřících, kteří nemohou být perzekvováni za svou víru a její projevy.“

Tomáškovu pozici současně komplikovaly nejen snahy státní moci o paralýzu živých projevů náboženského života, ale i diplomatické lavírování Vatikánu, který se v rámci tzv. východní politiky snažil o dialog s mocenskou reprezentací sovětského bloku. Tento dialog směřoval v podstatě k uznání *statu quo* v rámci dělení světa na západní a východní blok. Vatikánská diplomacie se pokoušela se sovětskými satelity navázat vztahy, což však nevedlo v konečném důsledku ke zlepšení pozice církve, jak si to Vatikán představoval. Zajímavý dokument představuje v tomto kontextu například zpráva naší rozvědky o vyjádření státního tajemníka, Francouze Jean-Marie Villota, tedy v podstatě druhého muže Vatikánu, který celkem příznivě hovořil o socialistickém systému, neboť nepřekáží činnosti církve, ale v některých směrech, ve srovnání s kapitalistickými zeměmi, ji dokonce usnadňuje. Podle něj má církev zůstat ve vztahu ke zřízení neutrální, bojovat za morální úroveň socialistické společnosti a obyvatelstvo od socialismu neodvracet. O nutnosti koexistence socialismu a církve hovořil s československými ambasadory v sedmdesátých letech i významný aktér diplomatických jednání Agostino Casaroli. Samozřejmě, že se tyto postoje některých vysokých vatikánských představitelů bezpochyby odrážely do doporučení, která dostávali českoslovenští biskupové při svých návštěvách v Římě. Výsledkem československo-vatikánského vyjednávání první poloviny sedmdesátých let bylo kromě toho jmenování čtyř biskupů (již zmíněného Josefa Vraný do Olomouce a pak tří slovenských biskupů Ferance, Pásztora a Gábríše), ale v zásadě jen těch, kteří se angažovali v prorežimních strukturách. Zatímco Július Gábriš se pod vlivem odvážnějších postojů Tomáška a návštěv Vatikánu postupně snažil aktivně usilovat o rozšíření prostoru pro činnost církve a k angažovanosti v SkD-PiT se stavěl zdrženlivěji, do konfliktních situací s Vranou a Ferancem se pražský arcibiskup dostával i na sklonku osmdesátých let. Lepšímu pochopení československé situace pak v druhé polovině sedmdesátých let napomohly častější konzultace katolického exilu se Svatým stolicí a také cesty jeho emisarů do Československa, kde se setkávali s rozmanitým spektrem církevních osob.

Pro Tomáška byl rok 1973 problémový i z dalšího hlediska. Symptodem jeho složité situace se stala i oslava tisíciletí od zřízení pražského biskupství v roce 1973. Tyto miléniové oslavy exemplárně ukazují, jak se projevovala normalizační církevní politika v praxi. Jako apoštolský administrátor navrhoval Tomášek již v roce 1967 velkoryse pojaté oslavy, které by propojily velké historické výročí s duchovním probuzením a oživením ve společnosti. Jedním z důležitých momentů, jež Tomášek vyzdvihl, byla i duchovní reflexe církevních dějin v průběhu celého

tisíciletí a výzva k pokání za chyby a bolestné stránky dějin křesťanství. Jednalo by se tedy o podobný charakter vzpomínky, jaký prosadil polský primas Wyszyński v rámci miléniového jubilea přijetí křesťanství v Polsku v letech 1965–1966. Tomášek podle polského vzoru prosazoval koncept uspořádání kulturních a propagačních akcí ve spolupráci s významnými vědeckými i kulturními institucemi. Nezdůrazňoval přitom jen minulost diecéze i celé české církve, ale byl zacílený také k přítomnosti a otevřený do budoucnosti. Jeho velkolepě pojatý koncept se však tvrdě střetl s normalizační politikou ohýbání historie a státem dirigovaným vytěsňováním některých kapitol minulosti z kolektivního povědomí. Festivitu tak, jak ji navrhoval Tomášek, tedy komunistické instituce zarazily a vyvinuly značnou energii, aby důstojné oslavě milénia zabránily. Do konceptu oficiální státní paměti koncept široce pojaté připomínky události církevních dějin nezapadal. Byly proto odmítnuty všechny návrhy církve, aby slavnosti zasahovaly do kulturní či akademické sféry. Většího zájmu se tak dostalo slavnostem v okolních zemích, zvláště v Německu a také v Polsku. Průběh milénia pak 20. listopadu 1973 hodnotilo zasedání sekretariátu ÚV KSČ, které konstatovalo neúspěch akcí. Vrcholných poutí do katedrály se účastnilo jen několik tisíc lidí, k masovým projevům vzpomínání na milénium nedošlo. V roce 1974 Tomášek formálně nabídl svou rezignaci z důvodu dosažení věku 75 let, ale bylo celkem zřejmé, že papež ji odmítl přijmout, neboť československé úřady neměly vůli jmenovat adekvátní osobnost.

I v nepřilíh přívznivé době normalizace se v neutěšené politické i morální situaci přece jen rozvíjely plody svobodnějších poměrů z doby pražského jara. Od začátku sedmdesátých let se významným fenoménem v katolickém prostředí stala tzv. neoficiální církev, v jejímž rámci se uskutečňovala tajná forma pastorace malých skupin a také ilegální vzdělávání, a to především v teologii. Důležitou roli přitom hrála i činnost řeholí, z nichž mužské musely působit v podzemí. Oživení přinášely například i nové duchovní proudy pronikající ze Západu, jako byla třeba spiritualita charismatiků a fokolarínů.

Kardinálem a arcibiskupem

Československo-vatikánské rozhovory končily po biskupských jmenováních v následujících letech často ve slepé uličce – bez zřetelných výsledků ve prospěch svébytnější pozice církve. Neúspěšný průběh vyjednávání chtěl Vatikán alespoň kompenzovat udělením kardinálského titulu Františku Tomáškovi, což avizovalo vatikánský diplomat Casaroli již v prosinci 1975. Tomášek byl skutečně vyznamenán kardinálským titulem o několik měsíců později, v kardinálské konzistoři 24. května 1976, ale pouze *in pectore*, tedy tajně. Oficiální zveřejnění jeho jména přišlo následující rok, v konzistoři konané 27. června 1977. Před příjezdem do Říma absolvoval Tomášek povinný pohovor s místopředsedou federální vlády Matejem Lúčanem, do jehož exekutivní gesce patřily také otázky církvi. Ve zprávě o schůzce komunističtí představitelé pozitivně kvitovali, že ze strany Vatikánu byla podnikána opatření takového charakteru, aby nic nenarušilo pozitivně se vyvíjející vztah mezi Svatou stolicí a ČSSR. Pavel VI také vyzdvihl jmenování Tomáška kardinálem jako doklad jasnějšího a konstruktivnějšího zítřku mezi katolickou církví a občanskou společností v socialistickém Československu. Atmosféru vzájemných

František Tomášek při bohoslužbě
na svátek sv. Václava v pražské
katedrále

(Archiv pražského arcibiskupství)

vztahů mezi Vatikánem a ČSSR poněkud vylepšila dohoda o vytvoření samostatné slovenské provincie na konci roku 1977 a jmenování Tomáška pražským arcibiskupem (do této doby byl stále pouze apoštolským administrátorem).

Často se v souvislosti s činností Františka Tomáška připomíná počáteční neshlas s prohlášením Charty 77. Biskup Tomášek a čtyři čeští kapitulní vikáři se totiž sešli na mimořádné poradě 14. ledna 1977, svolané speciálně k tomu, aby zde církevní místa zaujala stanovisko k nově se šířícímu memorandu, připomínajícímu režimu jeho závazky v oblasti lidských a občanských práv, které plynuly z podpisu dokumentů Helsinské konference o bezpečnosti a spolupráce v Evropě. Výsledkem byl dokument, který sice chartu explicitně neodsoudil, ale od její činnosti i signatářů z církevních řad se distancoval: „Pokud jde o prostor náboženského života pro naše věřící, k tomu jsme kompetentní my v jednotě se svatým Otcem [...] nikdo jiný není tedy z řad kněží nebo věřících oprávněn vyjadřovat stanovisko církve v naší vlasti.“ Samozřejmě že pak stranické orgány pozitivně kvitovaly, že došlo ve všech hlavních církvích k odsouzení prohlášení. K postoji Františka Tomáška je potřeba uvést, že se nejednalo o výraz loajality vůči představám stranických míst a církevní přistoupení k tehdejší mohutné vlně antipropagandy k Chartě 77, ale vycházel ze své negativní zkušenosti, kterou měl jako apoštolský administrátor v Praze s některými reformními politiky, kteří byli činní při omezování církevních aktivit během šedesátých let (jako byli Čestmír Císař či Jiří Hájek). Tomášek však dokázal překročit své vidění podepřené individuální zkušeností a dal na širší pohled,

jak mu ho zprostředkoval okruh jeho poradců. Velmi důležitou roli přitom hrál Josef Zvěřina, sám signatář Charty 77, na nějž se zaměřila pozornost Státní bezpečnosti. Ta si byla vědoma toho, že řada nekompromisních Tomáškových stanovisek měla svůj původ v činnosti tohoto kněze. Zvěřina v dopise z února 1977 velmi emotivně vyzval Tomáška k přehodnocení stanoviska k Chartě 77: „Otče biskupe, zapřísahám Vás, neposlouchejte nikoho – ani mne, ale Ježíše Krista. Ať se odhodláte k životu podle pravdy. Ujměte se bezbranných, ujměte se hanobených a pronásledovaných, přijměte snad poslední legální šanci, kterou Vám dávají naše zákony a mezinárodní závazky, abyste zachránil církev před hanbou a pozvolnou smrtí.“ Velmi významnou podporu poskytovali Tomáškovu i další kněží, kteří mnohdy přinášeli důraz na modernější způsoby, jak oslovovat věřící. Jedním z nich byl bezpochyby Ota Mádr, který se v roce 1973 vyjádřil v tom smyslu, že „moderní doba vyžaduje nenápadných a dlouhodobě působících forem práce, které za předpokladu dobrého intelektuálního vedení jsou schopny prosadit katolicismus do moderního života. Doba krojovaných spolků a průvodů s prapory už dávno minula.“ Je potřeba konstatovat, že Tomášek byl ve svém pokročilém věku obdivuhodně flexibilní a dokázal přijímat impulsy a doporučení, s nimiž se nemusel úplně ztotožnit.

Jeho hlavní chvíle přišla v okamžiku, kdy bylo 16. října 1978 v podvečer na svatopetrském náměstí oznámeno, že na papežský stolec usedl poprvé v historii Slovan, navíc ze země za železnou oponou. Nová politika římské kurie se utvářela na základě nových principů, zohledňujících skutečnost, že nová hlava katolické církve pocházela z Polska, tedy z východního bloku, a měla bezprostřední zkušenosti s perzekuční politikou vládnoucího režimu vůči katolické církvi.

Nečekaná volba hlavy katolické církve vyvolala obrovské překvapení ve všech státech sovětského bloku a samozřejmě taktéž v Československu. Tomášek pochopitelně volbu přivítal. Nelibě však změnu na stolci sv. Petra nesli prorežimní církevní hodnostáři, jak o tom svědčí například vyjádření olomouckého biskupa Josefa Vransy. Ten se při hodnocení změny v papežském úřadu bezprostředně po jejím oznámení domníval, že vatikánská politika se bude odvíjet v mnohem méně kompromisním duchu vůči socialistickému státu. Papež při svém duchovně-politickém programu vycházel ze svých vlastních zkušeností, na základě polské lidové zbožnosti, mariánské úcty a masových poutí formuloval program „revoluce vkleče“. Ten se pokoušel aplikovat i na další země socialistického bloku a samozřejmě také na západní společnost v souvislosti s růstem sekulárních trendů a ústupem křesťanských náboženských rituálů. Zde byl však méně úspěšný. Papež Jan Pavel II. velmi dobře znal podmínky, v nichž se nacházeli věřící v Československu, a současně hledal spojnice, které by propojovaly polský i český katolicismus. Mezi ně bezpochyby patřily příběhy svatých, kteří stále přitahovali pozornost. Kardinál Tomášek chtěl v této době rovněž splnit velký úkol, a to dovést do finále svatořečení Anežky České. V tomto úsilí ho vedle papeže podporoval například i významný rakouský církevní hodnostář, vídeňský arcibiskup a kardinál Franz König.

Změna na svatopetrském stolci povzbudila rovněž aktivity samizdatového vydávání náboženských periodik a literatury, konání diskusních seminářů a obecně činnost řady společenství „tajné církve“. Na aktivitu tzv. nelegální církve upozorňovala i zpráva Státní bezpečnosti z roku 1980. Její činnost se podle ní projevovala jak stálou činností řeholních komunit, tak i zvýšenou snahou o laický apoštolát.

K velmi čínorodým řeholím patřili zejména jezuité, františkáni, dominikáni a salesiáni, kteří se koncentrovali na práci s mládeží a byli známí tím, že o prázdninách organizovali velmi oblíbené „chaloupky“. Bylo zřejmé, že jednou z reakcí na nepříznivé náboženské poměry bylo začít realizovat pastorační v těžko sledovatelných prostředích a vlastně ji tak velmi modernizovat. Zpráva StB si tak stěžuje na to, že „jednou z hlavních zásad činnosti je pronikat do mladých rodin, provádět výuku náboženství vedle církevních objektů také po domácnostech a náboženskou činnost soustřeďovat do soukromých bytů“. Na celkové zdynamizování náboženského života poukazují i další informace z prosince 1983, když hovoří o negativním vlivu Vatikánu v tom smyslu, že svými požadavky „sleduje především likvidaci mírové činnosti kněží, rozšíření počtu kněžských seminářů a zproštění vlivu státu, zintenzivnění náboženské výchovy dětí a mládeže, plné obnovení činnosti mužských a ženských řádů a doplnění sboru ordinářů osobami zcela oddanými Vatikánu“.

Radikalitou papeže a jeho vlivem na církevní kruhy v Československu pak moneuské orgány vysvětlovaly změny v přístupech při vyjednávání o církevněpolitických otázkách. Pod vlivem politiky papeže pak kardinál Tomášek prosazoval v jednání se státními a stranickými představiteli také další okruh témat, například povolení přijímání řeholnic do všech ženských řeholí a povolení mužských řádů, přesun náboženského vyučování ze škol na farní úřady, zákaz účasti církevních

Dva vůdčí představitelé prorezimního kněžského hnutí „Pacem in terris“; vlevo olomoucký biskup Josef Vrana, vpravo českotěšínský apoštolský administrátor Antonín Veselý (archiv J. Šebka)

tajemníků na vikariátních poradách, povolení duchovních cvičení pro kněze bez ohledu na to, zda je mimo správu, nebo ne. Tomášek se nejruznějšími intervencemi stále aktivněji zapojoval do trestních řízení s katolickými kněžími i laiky. Tomášek přitom dostal podporu i zcela konkrétními diplomatickými kroky ze strany Vatikánu. K důležitým momentům obratu patřil totiž nepochybně zákaz činnosti politických kněžských sdružení, který se týkal také SKD-PiT v Československu. V březnu 1982 ho vyhlásila Kongregace pro klérus pod názvem *Quidam episcopi*. Tomášek na plnou podřízenost SKD-PiT státním orgánům několikrát upozorňoval, mimo jiné i veřejně v rozhovoru, který poskytl například italskému listu *Il Regno* v dubnu 1980. V něm prohlásil, že program sdružení se hlásí k bratrství a spolupráci, ale ve skutečnosti nedělá nic, co by sloužilo církvi. Po vatikánském vyjádření získal ještě silnější argument. Následně navzdory ostentativně deklarované státní podpoře došlo k podstatnému oslabení pozic SKD-PiT mezi duchovenstvem a členská základna byla v převážné míře tvořena duchovními ve vyšších věkových kategoriích.

Kardinálova autorita se posilovala nejen mezi věřícími, ale i na mezinárodním poli. Od konce sedmdesátých let se stával osobností, kterou západní státníci pokládali za nutné navštívit při svých návštěvách Československa, jak to například učinil v březnu 1979 rakouský prezident Rudolf Kirschlager, který se pak osobně zasadil o to, aby Tomášek mohl vycestovat na zahájení velké výstavy k 250. výročí svatořečení sv. Jana Nepomuckého v Salcburku, ačkoli mu to naše státní úřady nechtěly dovolit. Na jaře 1985 jednal s britským ministrem zahraničí G. Howem, v lednu 1988 ho navštívil německý kancléř Helmut Kohl a v prosinci téhož roku i francouzský prezident François Mitterrand. Návštěvy západních státníků pak přijímal i po roce 1989. Je málo známé, že se kardinál Tomášek vložil jako prostředník také do vyjednávání o propuštění československých občanů zadržovaných angolskou protivládní organizací UNITA v letech 1983–1984, v němž hrál důležitou roli i papež Jan Pavel II.

Etapa církevní politiky po přijetí dokumentu *Quidam episcopi* byla ve znamení ochladnutí československo-vatikánských vztahů, snahy státu o veřejně a mediálně šířenou podporu činnosti prorežimní kolaborace a také zintenzivnění proticírkevních zásahů proti stále aktivnějšímu, samozřejmě hlavně neoficiálnímu církevnímu působení. Signifikantní byla například represivní akce Státní bezpečnosti z března 1983 namířená proti činnosti františkánského řádu, při níž bylo 15 členů zatčeno.

Tomášek ikonou protikomunistického odporu

Od druhé poloviny osmdesátých let se však zároveň začaly splétat okolnosti vedoucí nakonec k velkým změnám a důležitým událostem, takže se v roce 1989 protnul vrcholné okamžiky církevní s těmi státními. Přelomovým příběhem se stala vzpomínka na 1100. výročí smrti jednoho ze slovanských věrozvěstů, sv. Metoděje, která připadala na rok 1985. Blíží se výročí poutalo nejen pozornost domácí církve, ale i Vatikánu, a rovněž i komunistických činitelů. První velký konflikt se odehrál již kolem pozvání papeže Jana Pavla II. do Československa, které učinil kardinál Tomášek a ve Vatikánu našlo vstřícnou odezvu. Státní správa však reagovala velmi podrážděně a během jednání na ministerstvu kultury bylo v květnu 1984 Tomáškovu sděleno, že iniciátory

snah o pozvání papeže do Československa jsou především disidentské kruhy kolem Charty 77 a někteří z jeho poradců. Na základě vyvíjeného tlaku musel Tomášek ustoupit a prohlásil, že pozvání papeže do ČSSR bylo jeho soukromou iniciativou bez vědomí státní správy a dalších ordinářů církve, neboť i velká část prorežimních duchovních se proti tomu postavila. Přípravy na jubilejní cyrilometodějskou pouť 1985 však probíhaly intenzivně také zdola, a to i v prostředí tzv. neoficiální církve. Zejména slovenští věřící zdůrazňovali charakter oslav jako skutečného poutního setkání a vyjádření oddanosti církve papežovi. Také mladí moravští katolíci vyzývali katolickou mládež z Moravy, Slovenska a Čech k účasti. Komunistická moc se proto snažila v reakci na novou vatikánskou politiku i na vnitřní aktivitu církve

Kardinál Tomášek a papež Jan Pavel II. při biskupské synodě v roce 1983 ve Vatikánu
(NA, f. František Tomášek, odd. XI, kart. 5; vlastník: Archiv pražského arcibiskupství)

naplnit blížící se jubilejní výročí smrti sv. Metoděje vlastním obsahem, který měl stát v protikladu ke křesťanským přípravám oslav. S budováním hegemonního postavení komunistického režimu souvisela i jeho snaha vměšovat se do záležitostí spojených s posvátnem v tom smyslu, aby předchozí náboženský význam tradice nahradil svými „posvátnými“ rituály, které měly plnit úlohu symbolu a argumentu pro legitimizaci jeho politiky. Komunističtí ideologové se současně snažili přeznačovat význam míst ve prospěch svých narativů, což byl případ Velehradu, kde i v rámci připomínky metodějského výročí převážily ideologické požadavky a plány. V červnu 1984 připravil sekretariát ÚV KSČ materiál k tomu, jak slavnosti uchopit. Materiál se soustředil na polemiku s vatikánskou politikou a z velké části na prosazení žádoucí dějinné politiky, která byla s interpretací nejstarších dějin spojena. Spor o výklad dějinných tradic v tomto případě zrcadlil dlouhodobější fenomény, spočívající v obavách komunistických míst ze zmíněné nové politiky, kterou prosazoval slovanský papež: „[...] cyrilometodějský kult [...] je v rámci vatikánské východní politiky intenzivně využíván k šíření nové varianty ekumenické spolupráce a současně i nové varianty evropské křesťanské ideologie, označované jako evangelizace Evropy“. Kladl se v něm současně důraz na to, aby duchovní stránka byla co nejvíce potlačena. Tentokrát však bylo možné z církevních míst zaznamenat hlas, který režimním formám prezentace silně oponoval. Přípravovaný materiál ke stranickému uchopení oslav totiž unikl na Západ a byl zveřejněn v některých exilových periodikách, například v římských *Studiích*, v čísle 98–99 z roku 1985. Arcibiskup Tomášek k těmto pokřiveným výkladům nehodlal mlčet a ostře se proti nim vymezil. Své výhrady formuloval také v listech adresovaných nejvyšším státním představitelům včetně prezidenta Gustáva Husáka, v nichž protestoval proti pokusům omezit oslání sv. Cyrila a Metoděje, které bylo ve službách křesťanské víry, pouze na složku kulturně-politickou. Navzdory kardinálově kritice chtěl mocenský establishment prosadit svou verzi cyrilometodějského vzpomínání, jejíž priority byly pochopitelně od náboženské varianty silně odlišné. Na rozdíl od roku 1950, kdy komunistický režim inscenoval právě na Velehradě akci vedoucí k oficiálnímu etablování prorežimních kolaborujících struktur duchovenstva, tentokrát se podobná aktivita zcela vymkla stranickému a státnímu vedení z rukou. Samotné náboženské pouti, která se uskutečnila 7. července 1985, sice předcházelo politické shromáždění, které mělo začlenit příběh soluňských bratří do tehdejší velkolepě pojaté připomínky čtyřiceti let od osvobození Československa, pokus o dezinterpretace cyrilometodějského odkazu však vyvolal ve shromáždění až 200 000 lidí vlnu nevole a zástupy účastníků spontánně požadovaly uvolnění státního dozoru nad církvemi. Přítomní představitelé režimu i církevních elit se tak stali svědky největšího protikomunistického vystoupení od demonstrací k prvnímu výročí vpádu armád Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1969 a současně se Tomášek dočkal obrovských ovací, které byly důkazem, že za ním věřící skutečně stojí a není „sám voják v poli“, jak ho líčila režimní propaganda. Metaforicky lze velehradskou pouť shrnout tak, že „mlčící“ církev promluvila. Fenomén propojení oficiálních a neoficiálních struktur na církevní úrovni, který se projevil významně právě v roce 1985, předznamenával i utvrzování součinnosti mezi církevním a občanským disentem, která se rozvinula především ve druhé polovině osmdesátých let.

Vyjádření podpory iniciativě moravských katolíků

Charta 77 pozorně sleduje a s radostí vítá mohutnou podpisovou akci, jíž se českoslovenští katolíci i protestantští křesťané i občané bez vyznání domáhají realizace náboženské svobody. Práva věřících lidí a náboženská svoboda vůbec jsou neoddělitelné od demokratických práv a svobod všech občanů a jejich rozšíření a zabezpečení jsou nezbytnou podmínkou svobodného rozvoje každého jednotlivce a celé společnosti. Spolu se signatáři petice "Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSSR" jsme přesvědčeni, že cestou k větší náboženské svobodě je odluka církve od státu.

Jsme toho názoru, že odluka státu a církve a jejich součinnost jsou v přirozeném řádu lidských věcí. Dějinná zkušenost je svědectvím toho, že má-li nastat harmonie zájmů, pak církev nemůže být služebnicí státu, stejně jako stát nemůže být poddaným církve a ani rivalita a konfrontace nejsou tou správnou odpovědí na dnes vysoce aktuální otázku po jejich vzájemném vztahu. Vztah státu a církve by měl být právně a fakticky zakotven jako vzájemná s v ě b y t n o s t na jedné lodi společného lidského světa. Na lodi, u jejíhož kormidla by měla stát rozvaha a na kapitánském můstku dobrá vůle. Prvním a podstatným krokem k vytvoření zdravé a normální proporce mezi státem a církví je plné respektování lidských práv věřících občanů v naší zemi, naprosté skoncování s jejich pracovní diskriminací a odstranění všech překážek, jež blokují prostor realizace náboženské svobody. Petice o 31 bodech uplatňuje demokratická občanská práva na náboženskou oblast. Charta 77 podporuje všechny iniciativy, které usilují o dodržování demokratických svobod, včetně svobody náboženské, pro všechny občany.

Chtěli bychom věřit, že státní orgány budou respektovat oprávněné stanovisko statisíců lidí, kteří se k petici připojili. S lítostí však musíme konstatovat, že jedinou dosavadní reakcí ze strany státu byla novinová kampaň, jejíž autoři se snažili diskreditovat podpisovou akci lžemi, překrucováním historie, očerňováním čestných lidí /mimo jiné rodiny Pavla Černogurského/ a zastrážit věřící tvrzením, že jde o činnost, která není v souladu s právním řádem. Domníváme se, že je na čase zvolit konstruktivnější přístup k jednomu ze základních problémů naší společnosti, který ke svému řešení již dozrál.

Stanislav Devátý
Stanislav Devátý
mluvčí Charty 77

Miloš Hájek
Miloš Hájek
mluvčí Charty 77

Bohumír Janát
Bohumír Janát
mluvčí Charty 77

Dopis mluvčích Charty 77 podporující petici za náboženskou svobodu

(NA, f. František Tomášek, odd. IX, kart. 1; vlastník: Archiv pražského arcibiskupství)

Tomášek se po velehradské pouti stal výraznou ikonou protikomunistického odporu a v jeho postavě současně došlo také k symbiotickému propojení oficiální a neoficiální církve i občanského disentu. Činnost církve byla podpořena i ze strany Charty 77, když byl mimo jiné Federálnímu shromáždění v prosinci 1984 doručen dokument poukazující na porušování náboženských svobod u nás. Nově také některé postavy katolického „podzemí“ přehodnocovaly vztah k jeho činnosti. Tomáška totiž poměrně dlouhou dobu někteří z představitelů občanského katolického disentu vnímali značně kriticky. Patřil k nim zejména Václav Benda. Ten v článku do římského exilového časopisu *Studie* v roce 1980 řadil Tomáška k prototypu kolaborantské hierarchie. Lze říci, že mu příkrým odsouzením poněkud křivdil.

Úspěch velehradské poutě a její protirežimní zacílení pomohlo Tomáškovu v závěru jeho působení dorůst do pozice skutečné morální a společenské autority. Tuto proměnu velmi trefně charakterizoval právě výše zmíněný Václav Benda: „On, který tak dlouho mohl jen bezmocně protestovat proti zkracování posledních práv církve a musel se smířit i s tím, že s ním moc ve své zpupnosti zásadně vyjednávala, či spíše dávala mu na vědomí svá rozhodnutí prostřednictvím subalterních úředníků, cenzorů a policajtů, tedy právě on byl náhle svědkem selhání této moci před mocí mnohem větší.“

Kardinál, povzbuzen novou situací, ještě častěji jasně artikuloval svá nesouhlasná stanoviska vůči tónu režimní propagandy i konkrétní praxi. V listopadu například polemizoval s názory vedoucího ideologického oddělení ÚV KSČ Vasila Bejdy, který poukázal na to, že věřící i církve jsou využívány v boji proti socialistickému zřízení z podnětu Západu. V polemice Tomášek usvědčoval Bejdu z *nesprávnosti jeho tvrzení, že československý stát se nevměšuje do záležitostí církví a přísně respektuje jejich vnitřní zásady a normy*. A zopakoval i své dřívější výhrady vůči porušování náboženské svobody v Československu. Činnosti kardinála Tomáška se intenzivně věnovala i Státní bezpečnost. V souhrnné zprávě za rok 1986 například konstatovala, že „na úseku kontrarozvědného boje v prostředí římskokatolické církve byla i nadále zaměřena aktivní pozornost k činnosti osoby kardinála Tomáška, který i přes zhoršený zdravotní stav a vlivové opatření ze strany agenturních prostředků a státní správy nadále setrvává na svých negativních postojích k církevní politice našeho státu“.

Začaly se hledat také nové strategie toho, jak by se měla katolická církev v povelehradském období chovat v nejbližší budoucnosti. Signifikantní je v tomto směru především článek, který sepsal opět Václav Benda a jenž vyšel v roce 1986 v exilovém časopisu *Rozmluvy*. Pod názvem „Jak dál po Velehradě“ Benda jednak konstatoval vzrůstající opoziční význam církve jako celku, jednak obsáhle analyzoval další možnosti církevní činnosti. Vyzýval k daleko propracovanějším metodám práce, ke snaze oslovit větší společenství církve, k překonání česko-slovenských tenzí, daných značným vyzdvihováním nacionálních akcentů ze strany slovenských katolických kruhů, a negativních reminiscencí z meziválečné i válečné minulosti, jakož i k radikálnějším formám vystupování. To vše mělo podle Bendy přispět k tomu, aby se církevní vystupování stalo mnohem více politicky orientovaným.

Velmi překvapivým fenoménem nejen během poutě na Velehradě, ale i na dalších církevních akcích, byla vysoká účast mládeže. O zvyšujícím se počtu mladých Čechoslováků, kteří se hlásí ke křesťanským ideálům, se s potěšením zmiňuje i dopis Tomáškovu z vatikánské Kongregace pro biskupy z 1. března 1989. Velká část

mladých lidí účast na náboženských shromážděních vnímala jako specifický protest vůči režimu a výraz své nonkonformity a nesouhlasu se stávajícími poměry. Zároveň to ale neznamenal plnou identifikaci s církevní věroučnou identitou, což se ukázalo po roce 1989, kdy nastal mezi mladou generací odliv zájmu o participaci na katolických církevních rituálech.

Kardinál Tomášek se také z podnětu papeže snažil obnovit poutní tradici i na starých poutních místech v českých zemích, ale tato iniciativa se nesetkala s očekávanou odezvou ze strany věřících a řada obnovených poutí, například do svatováclavského místa paměti ve Staré Boleslavi, měla pouze rodinný charakter. To jistě souviselo i se stavem religiozity, protože Čechy byly na rozdíl od Moravy a pochopitelně ještě více Slovenska výrazně sekularizované, takže přichylnost k takto ritualizovaným projevům zbožnosti byla menší.

Po nástupu mladého reformátora Michaila Gorbačova (jenž začal v politice tzv. *glasnosti* podporovat i svobodu slova) do čela sovětských komunistů v roce 1985 se začaly především kruhy disentu dívat na další vývoj s jistým optimismem, pramenícím z naděje na změnu politických poměrů také u nás. Míra rozpadu v jednotlivých státech moskevského bloku nebyla stejná. Politika mocenského establishmentu v Československu se však vyznačovala značnou setrvačností a propagandisticko-ideologický aparát se pohyboval ve stále stejných kolejích. Přestože se v některých okolních socialistických zemích (Polsku a Maďarsku) zdynamizoval společenský život a sílily tendence v duchu dekonstrukce komunistických režimů, v Československu se situace

Kardinál Tomášek při pohřbu biskupa Josefa Vransy v Olomouci v prosinci 1987

(NA, f. František Tomášek, odd. XII, kart. 4; vlastník: Archiv pražského arcibiskupství)

přilíh neměnila. Důvodem byla mimo jiné silná provázanost vládnoucí komunistické elity s potlačením reformního pokusu pražského jara, v důsledku čehož vnímala sovětské reformní pokusy pod vedením Michaila Gorbačova jako možné ohrožení vlastních mocenských pozic. K velkým posunům tedy nedošlo ani v ideové sféře, což zahrnovalo pochopitelně i politiku vůči církvím.

Na období po velehradské pouti, tedy druhou polovinu osmdesátých let, lze však z pohledu opozice a církevních struktur nahlížet jako na etapu intenzivnějšího prolnutí tzv. neoficiálního církevního prostředí s tím oficiálním a propracovanější spolupráce mezi občanskými a církevními protirežimními činnostmi, což se projevovalo i sledováním obecnějších cílů, než byla jen obhajoba církevních práv. Velká část aktivit sice vznikla v tzv. neoficiální církvi, ale klíčové bylo to, že tyto myšlenky našly odezvu v širokém okruhu kněží, laiků i tzv. šedé zóny. Mimochodem, okruh tzv. tajné církve se mentálně považoval za součást celé církve a takovou diferenciaci neuznával. Dělení církve na tzv. oficiální a neoficiální se objevovalo především ve spisech StB.

Vrcholem povelehradských církevních aktivit byla pak formulace dvou duchovních projektů, které nesly velký přesah do veřejného prostoru a dokázaly oslovit i lidi stojící mimo církevní společenství. Na sklonku normalizace se tak z různorodé činnosti tzv. podzemní církve a její součinnosti s tou oficiální začaly rodit i větší synergické projekty, které do sebe absorbovaly i myšlenky a podněty necírkevní sféry. Doslova výkladní skříní těchto spojených snah byl projekt Desetiletí duchovní obnovy, rozhodně podpořený kardinálem Tomáškem a vyhlášený na první neděli adventní 29. listopadu 1987. Koncept Desetiletí současně přinášel dlouhodobou vizi na změnu morálního a duchovního klimatu. Souběžně s vyhlášením projektu Desetiletí byla zahájena také petice, požadující v 31 bodech náboženskou svobodu v Československu. Státní orgány však navzdory však formální podpoře tehdejší politiky „přestavby“ podle sovětského gorbačovského vzoru neměly na skutečném řešení problémů zájem. Vědomí velké podpory ze strany věřících i části sekulární veřejnosti pak Tomáška vedlo k ještě otevřenějšímu vystupování vůči mocenským institucím. Na svátek sv. Vojtěcha, 23. dubna 1988, poslal otevřený dopis tehdejšímu federálnímu premiérovi Lubomíru Štrougalovi. V něm jednak odsoudil násilný zásah bezpečnostních složek proti pokojné manifestaci slovenských věřících 25. března 1988 v Bratislavě (tzv. „svíčková demonstrace“) a zároveň deklaroval připravenost k dialogu o nové formě vztahu církve a státu, jež by znamenala konec státního dozoru nad činností církví. Oficiální místa na něj reagovala v denním tisku s výrazným zpožděním a odmítavě.

Události gradovaly v „roce zázraků“, jak nazval pád komunistických režimů ve střední Evropě v roce 1989 ve stejnojmenné knize Timothy Garton Ash. Důležitý byl ovšem i vnitropolitický faktor, reprezentovaný výraznou aktivizací opozičních sil směrem do veřejného prostoru, a to formou organizovaných protestů u příležitosti 20. výročí sebeupálení Jana Palacha, které proběhly v centru Prahy v lednu 1989. Proti zásahům bezpečnostních složek vůči demonstrujícím občanům se ozval také kardinál Tomášek, který 20. ledna 1989 zaslal dopis federálnímu předsedovi vlády Ladislavu Adamcovi. V něm velmi ostře protestoval vůči násilí použitému vůči manifestantům během tzv. Palachova týdne: „Musím s politováním konstatovat, že zákroky bezpečnosti proti pokojným shromážděním v Praze [...] silně otřásly důvěrou věřících lidí stejně jako velké části obyvatelstva. Drsné násilí nemůže udusit oprávněnou touhu občanů žít v takovém prostoru svobody,

jaký se stal samozřejmým ve 20. století.“ Dopady přijetí dokumentu vídeňské následné schůzky se promítly i do většího zapojení katolických křesťanů do úvah nad přípravou nové československé ústavy. Prezident Husák vyzval k účasti v této diskusi. V dopise ze 4. srpna 1989 varoval před násilím a cestu k řešení společenských problémů viděl v diskusi: „Není mým úkolem vytvářet politické koncepce, ale musím upozornit na to, že jako zásadní východisko vidím jen jediné: otevřený dialog. Není správné předpokládat, že druhé straně chybí zájem o společné dobro všech. Na tomto základě je možné sejít se k partnerskému jednání. Raději hned, dříve než snad dojde k něčemu, co si nikdo nepřeje.“ V církevním diskursu této doby byla výrazně zastoupena i vzpomínková kultura na české světcе. Ve druhé polovině osmdesátých let totiž dospěla ke svému závěru snaha o kanonizaci Anežky Přemyslovny a kardinál Tomášek byl přesvědčen, že k završení procesu svatořečení dojde již v roce 1987. Proto opět plánoval možnost realizace návštěvy papeže v Československu; termín se však stále posouval. Teprve na biskupské poradě v březnu 1989 kardinál Tomášek oznámil, že Vatikán o její kanonizaci již definitivně rozhodl. Objevily se plány na uskutečnění obřadů i v Československu, ale nakonec byly dohodnuty v Římě, byť s určitou změnou přístupu komunitického vedení státu. To umožnilo vycestování několika tisíc československých poutníků za železnou oponu. Kanonizace se stala dalším z nástrojů k probuzení české společnosti z normalizační letargie. Zarezonovala v ní síla symbolu členky

Kardinál Tomášek společně s rakouským prezidentem Rudolfem Kirschlägerem během zahájení výstavy ke 250. výročí kanonizace sv. Jana Nepomuckého v Salcburku v květnu 1979

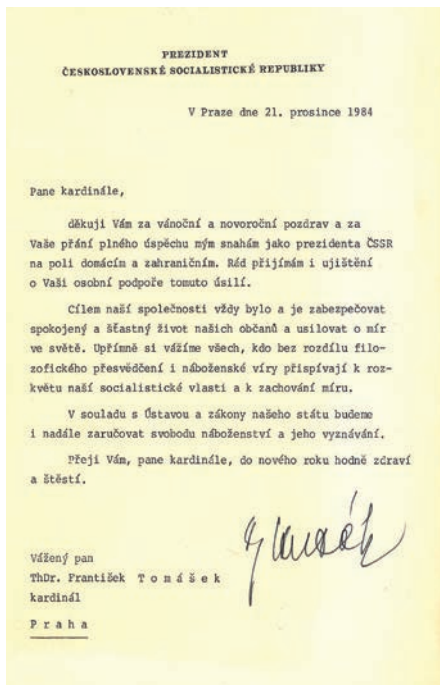
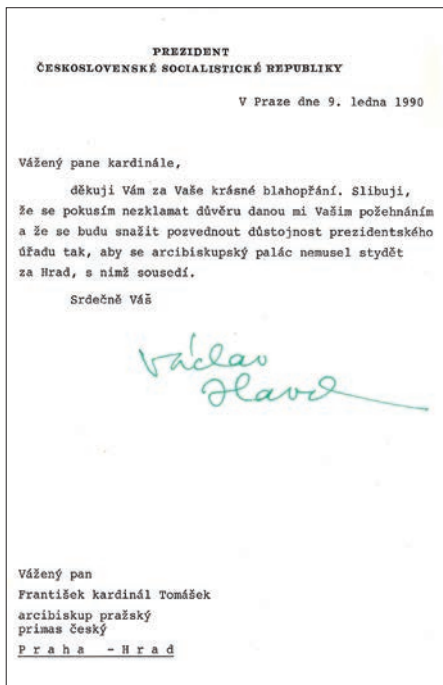
(NA, f. František Tomášek, odd. XX, kart. 1; vlastník: Archiv pražského arcibiskupství)

přemyslovského rodu, jejíž kanonizace měla předjímat příchod lepších časů, a sloučila se tak se symbolem touhy po svobodě, která se začala naplňovat po událostech 17. listopadu 1989. Takřka symbiotickým proutnutím této církevní události s dynamickými společenskými událostmi je bezpochyby již legendární bohoslužba na počest svatořečení Anežky České, kterou celebroid kardinál Tomášek v sobotu 25. listopadu 1989 dopoledne ve svatovítské katedrále. Během ní také zazněla ikonická slova vzájemného společenského souzvuku: „Já i celá katolická církev stojím na straně národa.“ Ačkoli se katolická církev významně uplatnila při utváření strategií vedoucích k pádu režimu, vzhledem k mentálním stereotypům české společnosti, daným kritickým přístupem k roli katolicismu, se v českém prostředí pravděpodobně nemohla stát jednou z jednotících platform protirežimní aktivity jako například v Polsku. Dne 29. prosince 1989 při slavnostním Te Deum v pražské katedrále kardinál Tomášek požehnal nejen úřadu nového prezidenta Václava Havla, jehož volbu jednoznačně podpořil, ale tímto způsobem všem občanům státu na jejich cestě k vytváření demokracie.

Závěr života - hrdinou se člověk nerodí, ale stává

Působení kardinála Tomáška však neskončilo s opětovným návratem svobody a demokracie. Hned v lednu 1990 udělal vstřícný krok na poli česko-německého dialogu, když se omluvil za zločiny spáchané na Němcích během odsunu a vyzval k zahájení procesu usmírování vzájemných vin. K jedenadevadesátým narozeninám 30. června 1990 pak obdržel dárek v podobě obnovení diplomatických vztahů s Vatikánem. V červenci 1990 byl přijat zákon umožňující návrat majetku řeholním společenstvím. Na přelomu let 1990 a 1991 zažil velkou pouť mladých z různých koutů východní i západní Evropy organizovanou komunitou z Taizé. Jeho rezignaci přijal papež 27. března 1991, kdy bylo oznámeno jméno nového arcibiskupa Miloslava Vlka, který se úřadu oficiálně ujal 1. června 1991. Prezident Václav Havel vysoce hodnotil jeho kredit a pomoc při změně poměrů, když v den oznámené rezignace v děkovném dopise napsal: „Ve chvíli, kdy národy jakoby zázrakem probuzeny z předchozí apatie vyšly do ulic a na náměstí, aby pozvedly svůj zoufalý hlas volající po svobodě, Vaše moudrá a lidsky hluboká slova je podpořila v jejich odhodlání a požehnala jim k nenásilnému boji.“ Kardinál pak trávil svůj poslední rok v prostorách Arcibiskupského paláce, poznamenaný prohlubováním dlouhodobých zdravotních problémů. Zemřel 4. srpna 1992 a za osm dní poté byl pohřben v kryptě pražské katedrály.

Tomášek bezpochyby nebyl jednoduchou osobností, již bychom mohli interpretovat černobíle. Přestože se na počátku komunistického režimu pokoušel lavírovat a někdy nevystupoval rozhodně, jako osobnost rostl pod tlakem konfliktů a obtíží. Zejména díky spolupráci s okruhem svých kněžských i laických poradců si osvojoval kritický přístup, s nímž reagoval vůči represivním postupům státních, stranických i bezpečnostních struktur. Výraznou pomocí mu byla také změna papežské politiky za Jana Pavla II., jenž vystupoval vůči státům východního bloku mnohem méně kompromisně. V těch důležitých okamžicích se dokázal rozhodnout správně, a i díky tomu se církev stala svěbytným a důležitým aktérem společenského dění.

Dopis Václava Havla krátce po jeho prezidentské inauguraci v lednu 1990

(NA, f. František Tomášek, odd. IV, kart. 2;
vlastník: Archiv pražského arcibiskupství)

Odpověď prezidenta Husáka na Tomáškovo blahopřání k novému roku 1985

(NA, f. František Tomášek, odd. XXI, kart. 2;
vlastník: Archiv pražského arcibiskupství)

Výběr z pramenů a literatury

Archiv bezpečnostních složek, f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB/FMV (A 34); Archiv bezpečnostních složek, f. Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli (X. správa) /A 36/; Národní archiv, F. František Tomášek, Archiv arcibiskupství pražského.

Jan Hartmann – Bohumil Svoboda – Václav Vaško. *Kardinál Tomášek: svědectví o dobrém katechetovi, bojácném biskupovi a statečném kardinálovi*. Praha: Zvon 1994; *Kardinál Tomášek a koncil*. Sborník ze symposia k 10. výročí úmrtí kardinála Tomáška a ke 40. výročí zahájení 2. vatikánského koncilu v Praze 9. a 10. října 2002. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2002; Aleš Opatrný. *Kardinál Tomášek a pokoncilní proměna pražské arcidiecéze*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2002; Bohumil Svoboda. *Na straně národa. Kardinál Tomášek v zápase s komunistickým režimem (1965–1989)*. Praha: Vyšehrad 2006; Jitka Jonová. *František Tomášek, kněz, katecheta, profesor a „ilegální biskup“*. *Moravské působení Františka Tomáška*. Uherské Hradiště: Historická společnost Starý Velehrad 2014.

Výzkumné programy a jejich výstupy mají zčásti povahu dlouhodobou, kontinuální (práce encyklopedické, slovníkové a atlasové povahy a edice), zčásti jde o analyticky či synteticky zaměřené programy jednotlivých výzkumných útvarů a týmů. V této oblasti se výzkum zaměřuje na prohloubení již řešených priorit (církevní dějiny, rezidenční dějiny, modernizace společnosti, společnost mezi demokracií a totalitou, historická krajina českých zemí), jejich rozšíření o další, ve světové historiografii aktuální problematiku a otevření témat nových včetně sledování kontinuity socio-kulturních a socioekonomických fenoménů. Výzkumné programy jsou rozvíjeny v širokém spektru humanitních věd se zdůrazněním mezioborových přístupů. K nejzávažnějším programům patří trendy současné historiografie – teorie a metodologie, kontinuální vícesvazková díla, dějiny českých zemí ve světle pramenů vatikánských a římských archivů a knihoven, krajina jako prostor středoevropských dějinných procesů a edice jako nástroj zpřístupňování historických pramenů. Četná témata jsou řešena ve spolupráci s jinými ústavy AV ČR, vysokými školami a dalšími institucemi, domácími i zahraničními, a podporována granty různých typů. Základním znakem výzkumných programů je jejich interdisciplinarita a vzájemná přesahovost.

Rozsáhlé knihovní fondy a oborové sbírky HÚ AV ČR jsou mimořádně cennými doklady národní i světové paměti a kultury a poskytují podporu základnímu i aplikovanému výzkumu českých a zahraničních badatelů. Významný podíl na řešení výzkumných programů má zajišťování profesní infrastruktury oboru, realizované prostřednictvím vydávání šesti recenzovaných oborových periodik a jednoho mezinárodního periodického sborníku. Jsou to *Český časopis historický*, *Slovanský přehled*, *Mediaevalia Historica Bohemica*, *Folia Historica Bohemica*, *Moderní dějiny*, *Historická geografie* a *Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma*.

Výzkumné centrum pro církevní a náboženské dějiny sdružuje badatele, kteří se zabývají různými aspekty církevních a náboženských dějin, a to jak se zaměřením na země Koruny české, tak i šířeji na oblast habsburské monarchie i dalších evropských zemí. Centrum existuje od roku 2018 při Historickém ústavu AV ČR, v v. i., jako platforma otevřená pro všechny odborné badatele různého institucionální zakotvení, a to bez ohledu na časové vymezení jejich výzkumu. Jeho primárním zaměřením jsou dějiny křesťanství a náboženského prostředí v západokřesťanském náboženském a společenském prostoru s ohledem na veškeré konfese, církve, náboženské společnosti a další instituce, které se zde historicky vyskytovaly.

Účelem činnosti Výzkumného centra je především zprostředkovávat a podporovat komunikaci mezi jednotlivými odborníky a pracovišti, navazovat mezinárodní spolupráci, rozvíjet mezioborový dialog a prohlubovat vzájemnou informovanost o projektech a tématech bádání v současné české historiografii. Výzkumné centrum připravuje přednášky a workshopy či konference, jeho činnost reflektuje aktuální historická témata od raného středověku do 20. století. Úkolem Výzkumného centra je také podpora badatelské činnosti a vydávání jejich výsledků ve formě studií i knižních monografií.

Většina čtenářů si kardinála Františka Tomáška vybaví jako starého muže, který v listopadu 1989 promlouval v pražské katedrále, nebo si vzpomene, jak v dubnu 1990 vítal papeže Jana Pavla II. při jeho první návštěvě Československa. Někteří z pamětníků či spolupracovníků si mohou vybavit opatrného člověka, který se spíš snažil vyhýbat konfliktům se státní mocí.

V každém případě nešlo o jednoduchou osobnost, kterou bychom mohli interpretovat černobíle. Postupně rostl pod tlakem konfliktů a obtíží a také díky spolupráci s okruhem svých kněžských i laických poradců získával stále kritičtější přístup ke komunistické moci, a stával se tak jednou z ikon zápasu za svobodu a demokracii. Brožura přináší malý vhled do bádání o této nepochybně zajímavé a důležité postavě naší nedávné historie.

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

Václav Cílek: **Klima a budoucnost našich lesů**

Jan Hasil: **Odhalování minulosti Letenské pláně**

Štefan Pilát: **Církevněslovanská kultura v Rumunsku**

DOSUD VYŠLO:

Petr Zacharov: **Měření oblačnosti na Milešově**

Jindřich Dejmek: **Pětasedmdesát let OSN**

Filip Smolík: **Psychologický ústav**

Edice Věda kolem nás | Osobnosti

Kardinál Tomášek v období normalizace | Jaroslav Šebek

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., Nakladatelství Academia. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba Serifa. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2021. Ediční číslo 12873. Tisk **SERIFA**®, s. r. o., Jinonická 80, 158 00 Praha 5.

ISSN 2464-6245

Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:

www.vedakolemnas.cz | www.academia.cz